

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ В ІСТОРИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ: НЕРАДЯНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО РУХУ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (1917–1991 РР.)

Становлення модерної української політичної еліти хронологічно доречно пов'язати з XX століттям, визнаючи за попереднім, XIX століттям беззаперечну заслугу у формуванні необхідних передумов. Цей складний, багатоплановий процес, який з різних причин виявився затягнутим і пунктирним, у перші десятиліття XX ст. пройшов дві основні стадії: додержавну і державну (з розгалуженням останньої на національну, нерадянську і комуністичну, радянську). Якщо на другій стадії відбувалися становлення і самореалізація політичної еліти як державотворчої, то перша була пов'язана виключно з зародженням і формуванням прошарку українських політичних діячів, що відбувалися в рамках національного руху на його політичному етапі. Взаємопов'язаність, безперервність і наступність цих двох стадій стає очевидною при порівнянні їхньої персональної та ідеологічної складової: саме ті люди, національна й політична ідентичність яких сформувалася за імперської доби, слугували кадровим забезпеченням для національно-демократичної революції та української державності; саме ті ідеї, які визначали обличчя українського політичного руху і міжпартійні взаємовідносини до 1917 р., багато в чому були визначальними і згодом, у розгортанні державотворчого процесу, його здобутках і поразках.

Вивчення історії українського політичного руху в Російській імперії було започатковане синхронно з його розгортанням, на межі XIX–XX ст. Проте загальні умови, в яких існував український рух та здійснювались перші кроки щодо його вивчення, а також характерні для того етапу відсутність наукового дискурсу і політична заангажованість авторів не залишали шансів для об'єктивності й дійсної науковості в їхніх працях, тим більше, що таке завдання і не ставилось. Оскільки суспільно-політична і наукова кон'юнктура імперської доби унеможливлювала створення повноцінної історіографії проблеми, це завдання відкладалося на майбутнє. Тому важливо проаналізувати його реалізацію на наступних хронологічних відрізках, у різних умовах. У даній статті розглядається нерадянська (створена поза межами УРСР) література з історії українського політичного руху (90-і рр. XIX ст. – лютий 1917 р.).

Не можна сказати, що ця проблема не привертала уваги дослідників. Разом з тим рівень її вивчення залишається недостатнім. Нинішні історіографічні публікації узагальнюючого характеру, в тому числі й наближені до проблематики українського націєтворення [1-7; та ін.], або концептуалізують її відображення в історичній літературі в загальному плані, або ж аналізують сучасний етап історіографії, розглядаючи його в контексті світової історичної науки з точки зору загального стану, проблематики, методології, дискурсів і парадигм тощо. Спеціальні огляди історіографії українського руху [8-10; та ін.] є здебільшого „принагідними”, публікацією результатів дисертаційних досліджень і відрізняються дотриманням відповідних канонів, далеким від повноти охоплення літератури, прагматичністю й обережністю.

Можна констатувати, що після 1917 р. історіографія проблеми розвивалася двома цілком відмінними шляхами – в радянській Україні та поза її межами. В умовах тоталітарного комуністичного суспільства можливості для створення об’єктивної наукової картини українського національного руху не існувало. Натомість поза межами радянської України з самого початку мав місце справжній вибух інтересу до даної тематики. Присутність в еміграції значної частини наддніпрянської інтелігенції, включаючи провід національних партій, відносно спокійна (порівняно з попереднім періодом війн і революцій) обстановка, функціонування в європейських країнах українських політичних, наукових та культурно-освітніх інституцій, можливість зосередитись на науковій чи науково-педагогічній діяльності, відсутність ідеологічного диктату і жорсткої цензури забезпечили достатньо сприятливе і стабільне підґрунтя для серйозних історичних студій. А необхідність осмислити пройдений шлях, уроки національно-демократичної революції та причини її поразки і в цьому зв’язку – виправдатись або знайти винних викликала до життя велику кількість мемуарних, документальних та дослідницьких публікацій, що вийшли в 1917-1930-х рр. з-під пера активних учасників національно-визвольної боротьби і заклали концептуальну й фактографічну основу для подальших досліджень. Крім того, в контексті винесеної в заголовок проблеми цей літературний комплекс цікавий тим, що по суті відтворює бачення українською політичною елітою самої себе, на відстані часу і в інших суспільно-політичних умовах.

Разом з тим існувало немало чинників, які негативно позначились на характері і якості нерадянських досліджень або принаймні обмежували їх потенціал. Вони пов’язані насамперед з колом авторів, характером їхньої діяльності та ресурсом джерельної бази. Най-

ковці європейських країн протягом тривалого часу не виявляли інтересу до передісторії Української революції. Емігрантське ж середовище, яке, власне, й займалося цією проблематикою, було розколоте, дійшовши у своїх міжпартійних і міжфракційних чварах мало не до антагонізму між представниками різних політичних течій, відголоски яких вихлюпувалися на сторінки історичних праць. Крім того, воно фактично виявилось ізольованим, з одного боку, від західної історичної науки, оволодіти методологічними підходами якої спромоглися хіба одиниці, а з іншого – від більшості документів, зосереджених у партійних та особистих архівах, а також у жандармських фондах на території СРСР. Як наслідок, праці того часу несуть на собі яскравий відбиток партійності, суб'єктивізму, базуються головним чином на мемуарах та доступних фрагментах документального комплексу. Майже весь масив цієї літератури написаний у рамках патріотичного дискурсу. „Ідеальною моделлю”, за оцінкою В. Масненка, для українських емігрантів була „дослідницька та громадська діяльність, яка спрямовувалася на конкретну мету – зміцнення української національної та державної традиції” [3, с. 362]. Проте погодитися зі згаданим автором у тому, що „така актуалізація наукового життя не заважала об'єктивності здобутків дослідників”, не можна. Наслідком цього зрозумілого і неминучого явища були не лише далеко не завжди дотримана об'єктивність, а й своєрідна оптика, крізь яку розглядалися суспільні проблеми, специфічний відбір об'єктів і сюжетів для вивчення.

Тематично література, що з'являлась на захід від Збруча (на відміну від радянських видань 20-х рр.), охоплювала весь спектр українського політичного руху кінця XIX – початку XX ст. Та все ж у центрі уваги дослідників були його радикальні течії, найбільш помітні в 1917-1920 рр. Саме вони розглядалися як „справжній” український провід, у руках якого були якщо не ключі від світлого майбутнього для свого народу, то, принаймні, ідеологічна монополія на визначення єдиного правильного шляху до нього. При цьому адепти правого радикалізму визнавали такий статус лише за націоналістичними організаціями чи їх предтечами, а представники ліворадикального крила – відповідно тільки за соціалістичними, категорично заперечуючи „права” на нього з боку опонентів. Мозаїчність і неоднорідність створюваної таким чином картини, при всій її тенденційності, об'єктивно відповідала реаліям національного руху кінця XIX – початку XX ст., побудованого більше на відносинах конкуренції і протистояння, аніж на взаємодії і консолідації. Ставлячи у своїх дослідженнях питання про те, наскільки „національною” в сенсі відповідності викликам процесу націєтворення і потребам українського на-

роду була поведінка політичної еліти, історики-емігранти, представляючи різні, часто непримиренні політичні платформи, по суті сходилися в песимістичній відповіді на нього (при тому, що об'єктом цього песимізму щоразу були інші суспільно-політичні течії національного руху імперської доби). Справді, навіть якщо відкинути крайні звинувачення, то не можна не визнати, що в українському русі того часу лівим (соціалістам) був ближчий „класовий проект” суспільної організації, ніж „національний”; центр був доволі тісно інтегрований у загальноросійський ліберально-демократичний рух; праві (націоналісти) загалом були далекі від соціальних інтересів, пріоритетних для переважної більшості українського населення; не кажучи вже про порівняно значну масу культурників, які демонстрували подвійну, „малоросійську” ідентичність і готовність вірно служити імперії в разі певних поступок з її боку.

З-поміж ранньополітичних організацій 90-х рр. XIX ст. особливою популярністю користувалося Братство тарасівців [11-13; та ін.]. Цей інтерес великою мірою був збуджений спогадами одного з фундаторів Братства І. Липи, який доводив, що тарасівці були першими українськими самостійниками, а їхня ідеологія значно випереджала навіть пізніші партійні програми [14]. Невелика розвідка Д. Антоновича була присвячена родоначальникам марксистського напрямку української політичної еліти – І. Стешенку та його групі „Українська соціал-демократія” [15].

Досить швидко за кордоном з'явилася праця, в якій стисло характеризувались, включаючи й історичну ретроспективу, основні українські партії [16]. Вивченням історії окремих політичних партій тоді займалися, як правило, колишні функціонери. Найзмістовніше в тогочасній історіографії представлена РУП-УСДРП – на початку століття найчисленніша складова українського політикуму. Початок поклали дві цікаві брошури О. Лоли (одна у співавторстві з Я. Довбищенком) [17-18]. Вони написані з лівацьких позицій, якими відрізнялись обидва автори, що свого часу належали до керівництва провідних місцевих організацій партії (О. Лола свого часу входив і до складу „Спілки”). Брошури були видані на Наддніпрянщині, а не в еміграції, проте зараховані до нерадянської літератури, до якої належали і за характером, і „територіально”, оскільки побачили світ за Центральної Ради. Більш виваженими і значно глибшими за рівнем осмислення історичного шляху партії були праці В. Дорошенка [19-20] відомого політика і добросовісного, кваліфікованого науковця. Сформульована ним концепція розвитку РУП-УСДРП по суті стала класичною. Праці В. Дорошенка викликали полеміку й уточнення з боку інших колишніх рупівців [21; 22; та ін.]. Над синтетичною історією

єю партії працював А. Жук, проте його доробок залишився переважно у вигляді рукописних фрагментів (нині зберігаються в його особистому фонді в ЦДАВО України, ф. 3807). Публікації А. Жука побудовані, крім традиційних джерел, на матеріалах партійного архіву, яким він опікувався, і нерідко містять унікальні відомості [див., на-пр.: 23]. У зображенні цих авторів РУП-УСДРП постає як закономірний витвір і чільний суб'єкт українського руху, „плоть від плоті” українського трудового народу і зосередження його кращих сил.

За написання історії своєї партії взялися й чільні діячі різних фракцій УПСР. Вийшли друком невеликі загальні нариси [24; 25] і змістовна брошура А. Животка [26], яка, попри штучне „задавлення” витоків партії аж до 80-х рр. XIX ст., вдало відтворює основні віхи її становлення. Серед публікацій з історії УНП центральне місце посідає узагальнююча брошура апологетичного характеру [27]. Її автор (чи автори) з допомогою численних перебільшень і вигадок намагалися представити свою партію впливовою політичною силою з єдино правильною ідеологією. Показово, що в історіографії 20-30-х рр. не було спеціальних праць, присвячених центристській (ліберальній) течії – як у цілому, так і її окремим організаційним формам (Загальна українська організація, УДП-УДРП, ТУП). Частково це можна пояснити тогочасним розчаруванням в демократичних політичних режимах, відповідній ідеології і практиці взагалі і українською націонал-демократією, її роллю в 1917-1920 рр., зокрема. Та мали бути й інші, конкретніші причини, пов'язані з ситуацією в емігрантському середовищі, з'ясування яких ще попереду.

Найчисленнішу тематичну групу становили персоналії – як і в радянській Україні у 20-і рр., але якісні відмінності були вражаючими. Перелік персонажів був набагато ширшим і різноманітнішим, включав провідних діячів усіх без винятку українських партій – при тому, що кількісну перевагу мала, знов-таки, РУП-УСДРП [28-34; та ін.]. Характеристика їх була істотно повнішою і об'єктивнішою, навіть з урахуванням неодмінної партійної тенденційності, а відтворення національно-патріотичної діяльності було центральною, а не маргіальною лінією цих творів. Література цієї групи, попри очевидну небезсторонність, дає достатньо повне уявлення про становлення світогляду, формування національної свідомості та політичних поглядів провідних діячів українського руху, репрезентуючи таким чином генетично-особистісний вимір національної політичної еліти імперської доби.

Вперше були зроблені спроби відмовитись від фактографічно-оціночного підходу і поставити в центр дослідження не діяльність партій та їх провідників, а рух політичної думки, що відображав рі-

вень національної свідомості та політичної культури українського проводу [35; 36]. Щоправда, вони, попри широко визначені хронологічні рамки, виявилися фрагментарними, стосувалися окремих епізодів, здебільшого пов'язаних з внутрішньопартійними дискусіями.

З точки зору повноти і глибини охоплення проблематики українського руху кінця XIX – початку XX ст. вершиною його історіографії цього періоду можна вважати синтетичні праці В. Дорошенка [37] та П. Феденка [38]. Партійність авторів (обидва належали до УСДРП) не стала на перешкоді об'єктивності і безсторонності, а ерудованість науковців забезпечила адекватне відтворення у їхніх книгах найважливіших явищ і сюжетів національного руху. В цих двох книгах характеристика українського національного відродження набула цілісності, стрункості, вираженості й ґрунтовності. До того ж вони вдало доповнюють одна одну хронологічно: В. Дорошенко охарактеризував процес відродження від його початку до Першої світової війни, а П. Феденко – його політичний етап, з кінця XIX ст. до революції 1917-1920 рр. включно. Ці праці найбільш повно відображають генезу, ідеологію й ідейно-організаційну структуру національної політичної еліти, її стан напередодні (а у П. Феденка – і в процесі) національно-демократичної революції.

Починаючи з 40-х рр. XX ст., ситуація в діаспорній історіографії проблеми зазнає помітних змін. Частково вони пов'язані з зовнішніми умовами: Друга світова війна та повоєнні труднощі, втрата частини науково-освітніх центрів, бібліотечних та архівних фондів внаслідок радянської окупації країн Центрально-Східної Європи тощо. Мали значення і внутрішні чинники: поступовий відхід емігрантів від активної діяльності, вичерпання творчого потенціалу цього покоління та актуальності його рефлексій доби „національно-визвольних змагань”. З часом основною категорією дослідників українського національного руху дореволюційного часу стають представники молодшої генерації українців діаспори, безпосередньо до нього не причетні. Це звучило дослідницькі можливості (навіть кількісно, тому що бажаючих висловитися з приводу проблеми в цьому поколінні було незрівнянно менше), зате сприяло угамуванню пристрастей та приходу людей, які отримали європейську освіту й зазнали впливу західноєвропейських політичних ідей [39, с. 101].

Як наслідок, кількість публікацій з даної проблематики скоротилася, змінився їх характер: вони здебільшого доповнювали чи уточнювали зроблене раніше, помітним явищем стали історіософський та історико-політологічний дискурси. Таке становище зберігалось без принципових змін до кінця 1980-х рр., що, на наш погляд, дає

підставу виділити 40-80-і рр. ХХ ст. як окремий, другий етап розвитку нерадянської історіографії проблеми.

В його рамках основні тематичні напрямки дослідження історії українського політичного руху загалом збереглися, проте представлені вони були значно бідніше. Єдиною синтетичною працею з даної проблеми умовно, з великими застереженнями (оскільки вона мала вужчі хронологічні рамки, стосувалася головним чином соціал-демократичної течії, до того ж не була опублікована, і її вплив на історіографічну ситуацію був практично непомітним) можна назвати дисертацію Г. Бошика [40]. Наукова розробка історії окремих партій та організацій була мінімізована. А. Жук опублікував у 1943 р. в берлінському „Українському вістнику” невелику статтю про Братство тарасівців. Ю. Лавріненко плідно досліджував діяльність „Української соціал-демократії” І. Стешенка і, зокрема, Лесі Українки в її складі [41]. Над історією РУП продовжував працювати П. Феденко [42-43]. Проте найбільш змістовною була тогочасна історіографія УНП, яка переважала все, що було зроблено у вивченні цієї партії раніше. Вона знайшла відображення, крім широких сюжетів у персоналіях лідера партії М. Міхновського, у спеціальних публікаціях А. Жука [44] і особливо – діяча ОУН З. Книша (надруковані в ньому йоркському часопису „Самостійна Україна”, вони згодом були перевидані в окремій збірці цього автора) [45]. Саме ідеологічна активність націоналістичних організацій за кордоном стала причиною підвищеного інтересу до УНП, яку вони вважали своєю предтечею. Через це і серед персоналій найповніше й найцікавіше була відтворена дореволюційна діяльність М. Міхновського [46-47; та ін.]; загалом же персоналістика звузилась до кількох найвидатніших діячів [48-51; та ін.].

Бідність літератури про українські партії дещо компенсувалась дотичними дослідженнями. З'явилися оригінальні публікації А. Животка, Ю. Тищенка-Сірого, В. Яніва про українську періодику з різними тематичними та хронологічними рамками. І. Витанович видав змістовну монографію про українську кооперацію як складову національного руху [52], а М. Богачевська-Хомяк застосувала гендерний підхід [53], підхопивши традицію, започатковану в 30-і рр. ХХ ст. в часопису „Жінка” статтями З. Мірної, Г. Чикаленко-Келлер та ін. Таким чином, ці праці розширювали горизонти уявлень про масштаби й структуру українського руху, склад його проводу.

На доволі блідому тлі конкретно-історичних досліджень 40-80-х рр. ХХ ст. особливо яскраво виділяються праці І. Лисяка-Рудницького, які з точки зору глибини історіософського осмислення суспільних процесів в Україні є вершиною всього літературного

комплексу, створеного до кінця 80-х рр. Вони на багато років заклали теоретико-методологічну основу для вивчення українського відродження, значною мірою сприяли оволодінню національною історіографією здобутками соціогуманітарних дисциплін на Заході. Найбільш вагомими були концептуальні статті „Формування українського народу і нації (методологічні зауваги)” (1951 р.), „Інтелектуальні початки нової України” (1958 р.), „Структура української історії в ХІХ столітті” (1959 р.), „Роль України в новітній історії” (1963 р.) [54, с. 11-27, 145-202]. Виходячи з того, що „центральна проблема в новітній українській історії – це постання нації”, І. Лисяк-Рудницький наголошував, що „нація проявляється... окремою політикою й окремою високою культурною творчістю”, яку пов’язував з провідною верствою, яка є „носієм політичного хотіння нації”. Створення такої верстви є неодмінною умовою постання нації, її винищення – це смерть нації, а втрата національної ідентичності – „самогубство нації” [54, с. 15, 17, 147].

Проте, що стосується власне західних радянологів, русистів і славистів, то вони, як справедливо підкреслювали Р. Сольчаник і С. Коен, традиційно нехтували вивченням неросійських народів Російської імперії, в тому числі й українського. Це пояснюється, зокрема, впливом російської немарксистської історіографії, яка заперечувала право на існування української історичної окремішності. За іронічним зауваженням американського професора Р. Суні, західні наукові дослідження Російської імперії розвивались так, начебто там проживали одні росіяни. Ліві ідеології та концепції, помітні в працях модерністів 60-70-х рр., виникнення в 80-х рр. культурної історії, базованої на досягненнях антропології та літературної теорії, не привели до істотних змін у ставленні до української історії в західному науковому середовищі [55, с. 45, 90]. Показовим прикладом ігнорування українського руху та його ролі у суспільному житті Російської імперії може слугувати відома на Заході книга А. Ашера, в якій поняття „Україна”, „українці” вжиті лише по разі [56, р. 442].

Разом з тим у 70-80-х рр. у західній україністиці почалися зрушення, значення яких важко переоцінити. Як зазначала О. Андрієвська, заснування перших лектур і кафедр української історії в університетах США і Канади (Гарвард, Альберта, Торонто) в кінцевому підсумку дало українським студіям офіційний, загально визнаний статус, істотно підняло їх престиж, сприяло формуванню нової генерації дослідників діаспори (Г. Бошик, Дж.-П. Химка, З. Когут, П. Магочий, О. Субтельний, Р. Шпорлюк та ін.) [57, р. 92]. Вони зосередили свої зусилля на різних аспектах національного будівництва, звернувшись, зокрема, до запропонованої О. Оглоблиним про-

блематики, серед якої була й проблема української провідної верстви [58, с. 14]. Першим відображенням цих змін у літературі можна вважати згадану дисертацію Г. Бошика і підготовлений у видавництві „Сучасність” фундаментальний збірник документів „Українська суспільно-політична думка у 20 столітті” з ґрунтовними коментарями упорядників Т. Гунчака і Р. Сольчаника (т. 1, 1983 р.). Проте основні результати припадають уже на наступний період.

Таким чином, нерадянська історіографія українського політичного руху зробила свій внесок у вивчення проблеми становлення національної політичної еліти. Як правило, не концептуалізуючи і навіть не артикуючи її, історики еміграції та діаспори досліджували цю проблему фактично, в конкретно-історичній площині, акцентуючи свою увагу на соціально-політичних чинниках і соціальних джерелах формування українського політикуму, становленні його світогляду і національної свідомості, ідеології, організаційно-політичній структурі, внутрішніх взаємовідносинах, суспільному впливі, лідерах тощо.

Джерела та література

1. Радько П. Г. Національні традиції державотворення в українській історіографії та політичній літературі XIX-XX століть: концепції, ідеї, реалії. – К., 1999.
2. Реєнт О. П. Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Стан і перспективи наукової розробки // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2000. – Вип. 1.
3. Масненко В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.). – К.; Черкаси, 2001.
4. Грицак Я. Історія нації: продовження схеми Грушевського щодо української історії XIX-XX ст. // Михайло Грушевський і українська історична наука: Матеріали наукових конференцій, присвячених Михайлові Грушевському. – Львів, 1999.
5. Касьянов Г. Націогенез українців у сучасній історіографії: версії // Схід – Захід. – Харків, 2001. – Вип. 3.
6. Кравченко В. Украина, империя, Россия... (обзор современной украинской историографии) // Западные окраины Российской империи. – М., 2006.
7. Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми / За ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2004.
8. Ковальчук І. А. Історіографія становлення та діяльності українських політичних партій початку століття // Наукові праці з питань політичної історії. – К., 1992. – Вип. 172.
9. Меша В. Г. Українське національне відродження 1905-1914 років: (історіографія проблеми). – К., 2004.
10. Павко А. І. Дореволюційна історіографія про політичні партії та організації в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2001. – Вип. 3.
11. Липа Ю. Тарасівці // Літ.-наук. вісн. – Львів, 1925. – Т. 88. – Кн. 12.

12. В. В. 45-ліття тарасівців (до джерел самостійництва в 1917 році у війську) // Літопис Червоної Калини. – 1936. – Ч. 5.
13. Дорошенко Д. Український рух 1890-тих років в освітленні австрійського консула в Києві // 3 минулого. – 1938. – Т. 1.
14. Липа І. Братерство тарасівців (Спомини) // Літ.-наук. вісн. – 1925. – Т. 87. – Кн. 7-8.
15. Антонович Д. Сторінка з історії української політичної думки дев'яťдесятих років ХІХ віку // Вістник політики, літератури й життя. – Відень, 1918. – Ч. 34.
16. Гайдалемівський П. Українські політичні партії. Їх розвиток і програми. – За-льцведель, 1919.
17. Лола О. З історії українського соціалістичного руху. – К., 1917.
18. Степанюк В. [Лола О.], Довбищенко Я. З історії українського соціал-демократичного руху (1900-1918 рр.). – Х., 1918.
19. Дорошенко В. РУП і УСДРП // Календар „Впереду”. – Львів, 1920.
20. Дорошенко В. Революційна Українська партія (РУП) (1900-1905 рр.): Нарис з історії Укр. соціал-демокр. партії. – Львів; К., 1921.
21. Меленевський М. До історії Української С.-Д. Спілки (З приводу брошури В. Дорошенка „Революційна Українська партія (РУП) (1900-1905 рр.): Нарис з історії Укр. соціал-демокр. партії”) // Нова Громада. – Відень, 1923. – Ч. 3-4.
22. Садовський В. Від українофільства до політики (З приводу 25-ліття засно-вання Р.У.П.) // Літ.-наук. вісн. – 1925. – Т. 86. – Кн. 3.
23. Жук А. Перша партійна конференція Революційної Української Партії // Ка-лендар-альманах „Дніпро” на 1936 р. – Львів, 1935.
24. Грушевський М. Українська партія соціалістів-революціонерів // Борітеся – поборете. – Відень, 1920. – Ч. 1.
25. Шаповал М. Революційний соціалізм на Україні. – Відень, 1921.
26. Животко А. 50 років (До історії Української партії соціалістів-революціонерів). – Прага, 1936.
27. Українська партія самостійників-соціалістів (У.Н.П.). – Відень; К., 1920.
28. Біднов В. Дмитро Антонович (1877-1927 рр.) // Літ.-наук. вісн. – 1927. – Т. 94. – Кн. 11.
29. Левинський В. Лев Юркевич. – Львів, 1927.
30. Донцов Д. Олена Пчілка (Спроба реабілітації) // Літ.-наук. вісн. – 1931. – Т. 106. – Кн. 5.
31. Гомзин Б. Микита Шаповал: український громадський діяч. – Львів, 1932.
32. Дорошенко Д. Євген Чикаленко, його життя і громадська діяльність. – Прага, 1934.
33. Борис Р. Микола Міхновський в дореволюційний час. – Львів, 1936.
34. Витанович І. Андрій Жук (Ільченко) – кооператор-громадянин. – Львів, 1938.
35. Жук А. До історії української політичної думки перед світовою війною // Виз-волення. – Відень; Прага, 1923. – № 2.
36. Дорошенко Д. З історії української політичної думки за часів світової війни. – Прага, 1936.
37. Дорошенко В. Українство в Росії: Новіші часи. – Відень, 1917.
38. Феденко П. Український громадський рух у ХХ ст. – Подебради, 1934.
39. Оглоблин О. Українська історіографія, 1917-1956. – К., 2003.

40. Boshyk G. The Rise of Ukrainian Political Parties in Russia, 1900-1907: with special Reference to Social Democracy. – Oxford, 1981.
41. Лавріненко Ю. Українська соціал-демократія (група УСД) і її лідер Леся Українка // Сучасність. – 1971. – № 5-8.
42. Феденко П. Соціалізм давній і новочасний. – Лондон; Париж; Мюнхен, 1968.
43. Феденко П. 80-ліття Революційної української партії // Наше слово. – Мюнхен; Лондон, 1980. – № 7.
44. Жук А. Лубенська конституція Української держави // Сучасність. – 1961. – № 11.
45. Книш З. Так перо пише...: Вибрані статті. – Торонто, 1965.
46. Мірчук П. Микола Міхновський: Апостол української державности. – Філадельфія, 1960.
47. Андрієвський В. Микола Міхновський (Нарис суспільно-політичної біографії) // Визвольний шлях. – 1974. – № 6.
48. Доманицький В. Кость Мацієвич (замість вінця на могилу). – К., 1943.
49. Іванис В. Симон Петлюра – президент України. – Торонто, 1952.
50. Тищенко Ю. Участь В. Винниченка в революційному русі 1914-1916 рр. // Володимир Винниченко (Статті й матеріали). – Нью-Йорк, 1953.
51. Міяковський В. Дмитро Антонович. – Вінніпег, 1967.
52. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – Н.-Й., 1964.
53. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884-1939. – К., 1995. (1-е вид. – Едмонтон, 1988).
54. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – К., 1994. – Т. 1.
55. Петровський В. В. Українсько-російські взаємини в сучасній західній науковій літературі (1991-2001 рр.). – Харків, 2003.
56. Ascher A. The Revolution of 1905: Authority Restored. – Stanford, 1992.
57. Andrievsky O. Toward a „Normal” Ukrainian History // Journal of Ukrainian Studies. – 1998. – Vol. 23. – № 1.
58. Оглоблин О. Проблема схеми історії України 19-20 століття (до 1917 року) // Український історик. – 1971. – № 1-2.

Summary

In the paper such problem as non-soviet historiography of the Ukrainian political movement in Russian empire in the context of the national political elite forming has been analyzed. Changes in the author contingent, themes, source base and research methodology which took place during 1917-1991 are traced back.